

ERROZIYALANGAN CHO'L TUPROQLARI: KELIB CHIQISHI, XUSUSIYATLARI VA MUHOFAZA CHORALARI

Yo'ldasheva Nozima

Agrakimyo yo'nalishi I-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada cho'l hududlarida keng tarqalgan erroziyalangan tuproqlarning shakllanish jarayoni, ularning asosiy xususiyatlari, tarqalish hududlari hamda ekologik va xo'jalik ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, tuproq eroziyasining salbiy oqibatlari va ularni kamaytirish bo'yicha samarali muhofaza choralari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *cho'l tuproqlari, eroziya, shamol eroziyasi, suv eroziyasi, degradatsiya, tuproq muhofazasi.*

Cho'l hududlari Yer sharining katta qismini egallab, o'ziga xos tabiiy-iqlim sharoitlari bilan ajralib turadi. Bu hududlarda tuproq hosil bo'lish jarayoni sekin kechadi, o'simlik qoplami siyrak bo'ladi va tabiiy barqarorlik zaif hisoblanadi. Natijada, cho'l tuproqlari turli tabiiy va antropogen omillar ta'sirida eroziyaga uchraydi. Erroziyalangan cho'l tuproqlari bugungi kunda ekologik muammolarning muhim tarkibiy qismi bo'lib, qishloq xo'jaligi va atrof-muhit barqarorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Cho'l tuproqlarining umumiy tavsifi.

Cho'l tuproqlari asosan qurg'oqchil va keskin kontinental iqlim sharoitida shakllanadi. Yillik yog'in miqdorining kamligi, bug'lanishning yuqoriligi va o'simlik qoplaminin sustligi bu tuproqlarning asosiy belgilaridir. Ular ko'pincha mexanik tarkibi yengil, gumus miqdori kam va biologik faolligi past bo'ladi. Ana shu xususiyatlar cho'l tuproqlarini eroziya jarayonlariga nisbatan juda sezgir qiladi.

Erroziya jarayonlari va ularning turlari.

Erroziya — tuproqning unumdor ustki qatlamining suv yoki shamol ta'sirida yemirilishi va ko'chib ketish jarayonidir. Cho'l hududlarida eroziyaning quyidagi turlari keng tarqalgan:

Shamol eroziyasi (deflyatsiya) – kuchli va tez-tez esuvchi shamollar natijasida tuproq zarrachalarining uchib ketishi bilan bog'liq. Bu holat ayniqsa qumli va yengil mexanik tarkibli tuproqlarda kuchli namoyon bo'ladi.

Suv eroziyasi – kam yog'in tushishiga qaramay, qisqa muddatli kuchli yomg'irlar yoki noto'g'ri sug'orish natijasida yuzaga keladi.

Antropogen eroziya – yaylovlardan haddan tashqari foydalanish, yerlarni noto'g'ri haydash va o'simlik qoplaminin yo'q qilinishi oqibatida yuzaga keladi.

Erroziyalangan cho'l tuproqlarining xususiyatlari

Eroziyaga uchragan cho'l tuproqlari bir qator salbiy belgilar bilan tavsiflanadi. Ularning unumdor qatlamlari yupqalashadi yoki butunlay yo'qoladi, gumus va oziqa moddalari miqdori keskin kamayadi. Tuproqning suv-fizik xossalari yomonlashib, namni saqlash qobiliyati pasayadi. Natijada, bunday tuproqlarda o'simliklarning o'sishi va rivojlanishi qiyinlashadi.

Ekologik va xo'jalik ahamiyati

Erroziyalangan cho‘l tuproqlari cho‘llanish jarayonining tezlashishiga olib keladi. Bu esa biologik xilma-xillikning kamayishi, yaylovlar degradatsiyasi va qishloq xo‘jaligi mahsuldorligining pasayishiga sabab bo‘ladi. Shu bilan birga, chang-to‘zonlar kuchayib, aholi salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

№	Ko‘rsatkichlar	Tavsifi
1	Cho‘l tuproqlarining shakllanish sharoiti	Qurg‘oqchil iqlim, yog‘in kamligi, bug‘lanishning yuqoriligi, o‘simlik qoplaminig siyrakligi
2	Eroziya tushunchasi	Tuproqning unumdor ustki qatlamining shamol yoki suv ta‘sirida yemirilishi
3	Cho‘l hududlarida eroziya sabablari	Kuchli shamollar, qisqa muddatli jala yomg‘irlar, noto‘g‘ri sug‘orish, antropogen ta‘sir
4	Shamol eroziyasi (deflyatsiya)	Tuproq zarrachalarining shamol ta‘sirida uchib ketishi, chang-to‘zonlar hosil bo‘lishi
5	Suv eroziyasi	Kuchli yomg‘irlar va noto‘g‘ri sug‘orish natijasida tuproq yuvilishi
6	Antropogen omillar	Yaylovlardan haddan tashqari foydalanish, o‘simlik qoplaminig yo‘q qilinishi
7	Erroziyalangan tuproq belgilari	Gumus miqdorining kamayishi, strukturaning buzilishi, unumdorlikning pasayishi
8	Ekologik oqibatlar	Cho‘llanish jarayonining kuchayishi, biologik xilma-xillikning kamayishi
9	Xo‘jalikdagi ahamiyati	Qishloq xo‘jaligi mahsuldorligining pasayishi, yaylovlar degradatsiyasi
10	Muhof	Ihota daraxtzorlari, me‘yoriy yaylov tizimi, suvni tejavchi sug‘orish
11	Agrotexnik tadbirlar	Tuproqni kam haydash, mustahkamlovchi o‘simliklar ekish
12	Barqaror rivojlanishdagi roli	Tuproq resurslarini saqlash, ekologik muvozanatni ta‘minlash

Tuproq eroziyasiga qarshi kurash choralari

Cho‘l tuproqlarini eroziyadan muhofaza qilish kompleks yondashuvni talab etadi.

Asosiy choralarga quyidagilar kiradi:

- shamolga qarshi ihota daraxtzorlari barpo etish;
- me‘yorida foydalanish va ularni tiklash;
- suvni tejavchi va ilmiy asoslangan sug‘orish texnologiyalarini joriy etish;
- tuproqni mustahkamlovchi o‘simliklarni ekish;
- agrotexnik tadbirlarni to‘g‘ri olib borish.

Xulosa

Erroziyalangan cho‘l tuproqlari ekologik muvozanat va qishloq xo‘jaligi barqarorligi uchun jiddiy muammo hisoblanadi. Ularning shakllanish sabablari va xususiyatlarini chuqur o‘rganish, shuningdek, samarali muhofaza choralarini qo‘llash orqali tuproq degradatsiyasining oldini olish mumkin. Bu esa cho‘l hududlaridan oqilona foydalanish va kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslarni saqlab qolishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Abdullayev A.A. Tuproqshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

Ortiqov Q., Yo‘ldoshev R. Cho‘l va chala cho‘l tuproqlari geografiyasi. – Toshkent: Fan, 2017.

Dobrovolskiy G.V., Nikitin E.D. Ekologiya pochv. – Moskva: MGU, 2016.

Kovda V.A. Pochvy pustyn i polupustyn. – Moskva: Nauka, 2015.

FAO. Soil erosion and land degradation in arid regions. – Rome, 2019.

Lal R. Soil degradation and desertification. – Springer, 2018.